

KRISTÓ GYULA

Orosz hercegnő volt-e Károly Róbert első felesége?

E sorok írója (de talán a magyar történettudomány is) hálás lehet Stanisław Srokának, amiért vette magának a fáradságot, és megjegyzéseket fűzött Károly Róbert első feleségének személyéről 1988-ban írott rövid tanulmányomhoz. Mivel nem tételezhetem fel, hogy Sroka vitacikkének valamennyi olvasója ismeri 1988-as írásomat, legyen szabad röviden megismételnem – korántsem öncélúan – annak legfontosabb megállapításait. Ráleltem egy 1326. február (Srokánál tévesen július) 7-i kiadatlan királyi oklevélre, amelyben maga a király (illetve a király nevében fogalmazó jegyző) szól arról, hogy Károly Róbert a cseh királlyal vívott háborúja idején Oroszországban (*Ruthenia*) volt, ahová azzal a céllal utazott hű bárói társaságában, hogy magával hozza első feleségét (*prima consors*).¹ Ugyancsak felfigyeltem egy 1916 óta kiadott, feltevés szerint 1308-ban készült kelet-európai útleírás azon soraira, amelyet most nem saját szavaimmal, hanem Borzákné Nacsza Mária és Szegfű László cikkem óta megjelent fordításában idézek: Oroszországnak (*Ruthenia*) „egy igen daliás hercege van és Leó hercegnek nevezik; ennek a Leónak a leányát vette mostanában feleségül Magyarország királya, Károly”.² Az adatokat összekapcsoltam, s ebből jutottam arra a következtetésre: „e két, egymástól teljesen független adat kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy Károly Róbert *első* felesége – maga a magyar uralkodó nevezte elsőnek 1326. évi oklevelében – orosz hercegnő volt”. Az ismeretlen utazó „mint előről szól Leó hercegről, s tudja róla, hogy 'igen daliás' (*permaximus virorum*). Mindenképpen fiatal emberre kell tehát gondolnunk, s nem az élemedett korban 1301-ben meghalt Leóra. Így csak e Leó unokája, fiának, Györgynek a fia, II. Leó jöhet szóba, aki szintén halicsi fejedelem volt. További kutatások feladata annak megvizsgálása, hogy e Leóról, illetve leányáról – elsősorban orosz források alapján – milyen további információ nyerhető, ami segíthet megérteni azt is, hogy az 1304–1306 körül Magyarországon igen nehéz helyzetben levő Károly Róbert miért éppen a halicsi Romanovicsokkal létesített dinasztikus kapcsolatot”.³

Miután Sroka összegzésében „megalapozatlannak” minősítette állításomat, meg kell vizsgálni, vajon ő megalapozta-e saját, vagyis a hagyományos nézethez visszatérő álláspontját, hogy ti. Károly Róbertnek nem volt egy, eddig ismeretlen első, orosz házassága, és ez az általam feltett, de nem létező első felesége nem lehet II. Leó (Lev) halicsi fejedelem leánya. Kulcskérdés, hogy miként vélekedik Sroka az általam a vizsgálatba bevont, a bizonyíték talpkövet jelentő két forrásról. Nos, mindkét forrás tanúbizonyosságát elutasítja. Az 1326. évi oklevél hitelességét ugyan nem vonja kétségbe, de felteszi: az írnok tévedésből írhatott Rutheniát Polonia helyett (vagy esetleg arra gondol, hogy Piast Mária – Károly Róbert szerinte első, szerintem

második felesége – Oroszországban nevelkedett). Bizonyítékai e feltevésnek nincsenek. Ha az írrok tévedett is a lejegyzésben, az oklevelet kibocsátás előtt még ellenőrizni szokták, így a hiba kiderülhetett volna. Az pedig, hogy Piast Mária anyja orosz hercegnő volt – s így nagybátyja nevelte volna Oroszországban –, nem több egy, források által nem igazolt ötletnél. Az 1326. évi oklevél idézett adatát az önkényesség vádja nélkül nem lehet kétségbe vonni.

A névtelen utazó vonatkozó tudósítását Sroka azzal utasította el, hogy a szöveget kiadó Olgierd Górká éppen a bennünket érintő részt ítélte hamisnak, de ezt én nem vettem észre. Górká *notitia falsáról* beszél, amit magyarra tévesnek és nem hamisnak kell fordítanunk. A *hamis* ugyanis azt jelenti, hogy a szövegrész nem az író ismeretét, szándékát tükrözi, hanem későbbi betoldás, a *téves* passzus viszont az írótól ered, s azt fejezi ki, hogy nem volt jól értesült. Ebben az értelemben vélte Olgierd Górká *tévesnek* és nem *hamisnak* a tudósítást. Bizonyítja ezt az, hogy megelégedett a *filia* szó *nep-türe* történő javításával, azaz a kiadó szerint a magyar király felesége I. Leónak nem lánya, hanem unokája volt. Ugyancsak állításom igazsága mellett szól, hogy Górká a névtelen szerző állítólagos botlását – amelynek tényét egyébként nem kétségbevonhatatlan hitelű kútfőre, hanem XIX. századi szerzők által összeállított genealógiai táblákra alapozta – *erronak* (tévedésnek) minősítette.⁴ Magam ismertem Górká emendációját, de pontosan azon ok miatt láttam megalapozatlannak, ami miatt Sroka – Górkához igazodó – nézetével sem érthetek egyet. Ez pedig az a már idézett passzus, miszerint az éppen most (1308-ban!) országló orosz herceg, Leó leányát – Górká és Sroka szerint unokáját – vette feleségül Károly Róbert. Márpedig I. Leó bizonyosan nem országlolt 1308-ban Oroszországban. Jóllehet Leó halálának pontos dátuma nem ismert,⁵ abból a körülményből, hogy Leó – éppen magyar forrásban⁶ – 1299-ben fordul elő utoljára, halálát a Sroka által is idézett szakirodalom 1300-ra vagy 1301-re teszi. Sroka szerint „Károly Róbert házassága I. Leó leányával tehát minden józan megfontolásnak ellentmond, így nemigen jöhet számításba”. A józan megfontolás Srokánál az, hogy I. Leó leányai (akik IV. Béla magyar király leányával kötött házaságából születtek) „a XIV. század elején... már régóta férjnél, illetve kolostorban voltak”. Itt azonban nem a józan megfontolásra kell hivatkozni, hanem a forrásra. A névtelen utazó világosan megmondja: Károly Róbert 1308-hoz képest „most” annak a Leónak a leányát vette el, aki 1308-ban él, mi több: *permaximus* (igen daliás), ami szerintem nagy növésű, délceg és így talán fiatal emberre vonatkozik, s nem a XIII–XIV. század fordulóján életének hetvenes éveiben járó aggastyán I. Leóra. Sroka úgy vélte: „a 'permaximus vir' [helyesen: permaximus virorum – K. Gy.] fordulat az idézett műben kizárólag I. Leóra vonatkozhat, a Halicsi Fejedelemség hatalmas urára, de semmiképpen sem II. Leóra, akinek Halics-Vlagyimir történetében nem jutott jelentősebb szerep”. Nem értve egyet Srokával abban, hogy a *permaximus* kiemelkedő jelentőségűt jelent, egy afféle értelmezésnek, hogy az utazó Leója csakis I. Leó lehet, nem csupán és nem elsősorban ez mond ellent, hanem alapvetően az a körülmény, hogy a *permaximus dux* még 1308-ban is élt. Ez a magyarázata annak, hogy én I. Leóval nem számoltam, így tehát fantommal vitatkozik Sroka – és nem velem –, amikor arról ír: Károly Róbertnek I. Leó

leányával kötött házassága „nemigen jöhet számításba”. Srokának bizonyítéka(i) tehát a névtelen utazó tudósításának hitele ellen sincs(enek).

Úgy tűnik, hogy sem az 1326. évi oklevél, sem a névtelen utazó híradását nincs okom kétségbe vonni, azaz nem vehetem el a két forrás egybehangzó tudósítását, miszerint Károly Róbert első felesége orosz hercegnő volt, akinek Magyarországra hozataláért személyesen utazott Károly Oroszországba. Kétséges mindössze az lehet, hogy e hercegnő miként illeszthető be a Rurikok halics-volhíniai ágának családfájába. Ezen a ponton nagy súllyal esik latba Górka egy megjegyzése, amely saját, fentebb idézett nézetével is ellentmondásban van. Eszerint „auctor in toto opere praecipue de affinitatibus et conubiis principum domus Galliciae se exacte et bene doctum praebeat”, vagyis a szerző, azaz a névtelen utazó egész munkájában kiváltképpen pontos és jól tájékozott volt a halicsi ház fejedelmeinek rokoni kapcsolatait és házasságait illetően.⁷ Ebből következően megnőhet a jogosultságom arra, hogy Károly Róbert oroszországi házasságát a névtelen jegyzőnél leírt módon magyarázzam, vagyis hogy egy, 1308-ban életben levő délceg, daliás ember (ifjú), Leó *dux* leányát vette feleségül. Már láttuk, hogy e szövegkörnyezet alapján az évek óta halott I. Leó nem jöhet szóba. Fontos hangoztatni, nemcsak ezen I. Leó leánya esik ki a lehetséges feleségek közül, hanem unokája is, hiszen Károly Róbert hitvesét akár I. Leó leányának tekintjük, akár unokájának, egyik esetben sem áll az a feltétel, hogy Károly Róbert felesége az 1308-ban *élő* Leó leszármazottja volt, lévén hogy I. Leó 1300-ban vagy 1301-ben meghalt.

Ezen a ponton akár le is zárhatnám rövid írásomat, ismételten hangsúlyozva azt, amit 1988-ban is megtettem és fentebb idéztem: további kutatások dolga eldönteni, hogy mit lehet tudni – elsősorban orosz források alapján – e Leóról és leányáról. De mert nincs okom nem hinni a névtelen utazónak, akit a hivatkozott 1326. évi oklevél is erősít, megkísérlem e Leó azonosítását II. Leóval. Mivel az orosz évkönyvek nem mennek tovább a XIII. század végénél, a halics-volhíniai Rurik-ág történetében és genealógiájában ettől kezdve egészen 1340-ig (a litván hódításig) igen nagy hiányosságok és bizonytalanságok vannak. Ennélfogva gyakorta nem biztos adatokra, hanem csak vitatható érvényű feltevésekre lehet támaszkodni. Ahhoz, hogy Károly Róbert apósát II. Leóval azonosíthassam, II. Leóról két dolgot kell(ene) valószínűsítenem: 1308-ban halicsi fejedelem volt, továbbá rendelkezett olyan életkorú leánnyal, akit Károly Róbert feleségül vehetett. Ami az első mozzanatot illeti, itt önmagában korlátozó érvényű az, hogy vajon a névtelen utazó által jelzőjeként említett *dux* hatalom nélküli hercegként vagy pedig Halicsot kormányzó fejedelemként értelmezendő-e. Hogy mégis feltételül tekintetem az utazó Leója II. Leóval történő azonosításakor azt, hogy tényleges országgló fejedelemnek kellett lennie 1308-ban, nem a *dux* szó következménye, hanem azé a körülményé, hogy az utazó Bulgáriával összehasonlítva szól ekként Oroszországról: „ennek az országnak Bulgáriához hasonló az állapota és ugyanazon folyók öntözik; csakhogy attól eltérően cár helyett (*loco imperatoris*) egy igen daliás hercege van és Leó hercegnek nevezik; ennek a Leónak a leányát vette mostanában feleségül Magyarország királya, Károly”.⁸ Ebben a szövegkörnyezetben bizonyosnak tűnik: II. Leó (mert ha

hiszek a névtelen utazónak, csak róla és nem I. Leóról lehet szó) 1308-ban már élén állt Halicsnak. Ismeretes, hogy I. Leó halála és II. Leó uralomra kerülése között I. Leó fia (II. Leó apja), I. György (Jurij) volt Halics fejedelme. Kérdés, e György meddig uralkodott, vagyis mikor halt meg. Halálát Nicolas de Baumgarten 1308. április 24-re teszi.⁹ Ha ez képezi az igazságot, úgy György két fia, András (Andrej) és II. Leó már 1308-ban – amikor a névtelen utazó munkája íródott – Halics élén állt. (Kérdés, mennyire kell készpénznek venni Górká feltevését, amely szerint a mű 1308 februárjában-márciusában készült.¹⁰) Hogy azonban az 1308. évi halálozási dátum nem feltétlen hitelű, mutatja: Günther Stökl nem is döntött György halálának két lehetséges dátuma (1308 és 1315) között.¹¹ Ha György valóban 1315-ben halt volna meg, további okfejtésem eleve érvényét veszti, hiszen Leó azonosítása II. Leóval nem tesz eleget annak a kritériumnak, hogy II. Leó 1308-ban Halics fejedelme legyen.

Vajon hogy állunk az azonosítás második feltételével, vagyis lehetséges-e, hogy II. Leónak 1306 táján férjhez adható leánya volt? Sroka cikke – az ismert adatok vagy feltevések alapján – ezt kategorikusan tagadja. Úgy gondolom azonban, az életkori viszonyok ismeretében feltehető, hogy II. Leónak *lehetett* (bár korántsem biztos, hogy volt is) ekkoriban 12 év körüli leánya. Baumgarten szerint ugyanis György 1252–1257 között született, és első házasságát 1282-ben, második házasságát, amelyből II. Leó is származott, 1287 körül kötötte.¹² Gyanút keltő, hogy I. Leó trónutóda – ha tényleg 1252–1257 között született – várt volna első házasságával, illetve törvényes utód világra hozatalával 25 vagy 30 éves koráig. Általános tapasztalat, hogy az uralkodó házak sarjai rendre 20 éves koruk alatt vagy körül kötöttek házasságot. Nem kizárt tehát (de általam adattal *nem* bizonyítható), hogy György az 1270-es évek elején, vagyis tíz évvel feltett első házassága előtt már egy ismeretlen (lengyel?) hercegnővel házasságot kötött. Ebből a házasságból születhetett II. Leó, akinek születése ekként 1273 tájára lenne helyezhető. Ő 1290 táján jutott abba a korba, amikor házasodhatott, így leánya 1292 táján világra jöhetett, azaz mindössze négy évvel lehetett fiatalabb az 1288-ban született Károly Róbertnél, és így 1306-ban, házasságkötésük elképzelhető évében, mintegy 14 éves volt. Ha mindenképpen védeni akarom a névtelen jegyző tudósításának hitelét, szükségszerűen erre a feltevésre kényszerülök. Persze, ennek a feltevésnek e pillanatban csak maga a névtelen jegyző szolgálna „bizonyoságul”, ami bizonyításméleti képtelenség, hiszen az igazolásra váróval nem lehet bizonyítani. További olyan, szlavisták (polonisták, russzisták) által elvégzendő kutatásokra van szükség, amelyek számba veszik ennek az ötletnek a realitását, szembesítik Długosz és az orosz források adataival, elvégzik az ezt cáfoló vagy esetleg támogató adatok „ütköztetését”. Azt kell tehát a szlavista történészeknek mérlegelniük, hogy nem erősebb-e a teljesen egykorú, a tárgyalat helyszíneken megfordult, közvetlenül tájékozódott és ennél fogva általában igen megbízható névtelen utazó tudósítása, mint azon – esetleg jóval későbbi – híradás(ok) hitele, amely(ek)en a Sroka által felvázolt kronológiai rend alapul.

Ha pedig valóban beigazolódik, hogy a névtelen utazó Leója nem lehet – a Sroka által említett kronológiai nehézségek miatt – II. Leó, akkor

sem I. Leóra kell elsősorban gondolnom, mivel ő a legnagyobb valószínűség szerint nem élt 1308-ban, hanem Györgyre, s a névtelent „csak” az a tévesztés terheli, hogy György helyett Leót írt (ami lélektani szempontból érthető, hiszen György apja, Leó valóban nagy formátumú egyénisége volt Halics-Volhínia történetének). Mindenesetre általános elvi tételként kell leszögez-nem (s ez természetesen mind Sroka eljárására, mind a magaméra érvényes): akkor járunk el helyesen – elkerülve az önkényességet –, ha minél kevesebb alkalommal „javítjuk” a források információit, s csak akkor folyamodunk ehhez, ha a más forrásokkal szemben fennálló, nyilvánvaló ellentmondás(ok) feloldásának nincs más módja.

Döntő súllyal esik latba Sroka érvelésében, hogy a XIV. századi magyar krónikák nem hagyhatták figyelmen kívül Károly Róbert első, orosz feleségét, ha ti. ilyen egyáltalán lett volna. Ehhez két körülményt kell mérlegelni. A magyar krónika XIV. századi része nem a királyi udvar terméke, hanem budai minoriták a szerzői, így esetükben kevésbé hihető ez a feledékenység. A középkori magyar történeti irodalom különben is bőségesen szolgáltat bizonyítékokat arra, hogy krónikások miként feledkeztek meg az Árpád-házi családtagok házastársairól, feleségeiről, apáiról (legyen elég csak néhány kézenfekvő példára utalni: van olyan szövegvariáns, amely Álmos herceget, I. Géza fiát Lampert fiának teszi meg, vagy számos magyar királynak – pl. III. Andrásnak – egyáltalán nem tesz említést hitveséről egyetlen redakció sem stb.). Végezetül megemlíthetem: Károly Róbert első (orosz) és második (lengyel) feleségének egyaránt Mária neve hozzájárulhatott az időben korábbi hitves alakjának elfeledéséhez, illetve alakja beolvadásához a második feleség alakjába.¹³

Összefoglalóan azt kell megállapítanom: Károly Róbert első, orosz feleségének létrehozó források hitelét Stanislaw Srokának nem sikerült meggingatnia, változatlanul tovább kell azonban vizsgálni azt, amit már 1988-ban is kezdeményeztem: mit tudunk e hercegnőről és apjáról, s mi magyarázza Károly Róbert orosz (halics-volhíniai) házasságát. A címben feltett kérdésre tehát, hogy orosz hercegnő volt-e Károly Róbert első felesége, továbbra is igennel felelek, viszont ezúttal is némiképpen óvatos vagyok abban, hogy kinek a gyermekét kell látnunk az orosz hercegnőben.

Jegyzetek

1. Magyar Országos Levéltár. Df. 265 464.
2. *Olgierd Górká*: Anonymi descriptio Europae orientalis. Cracoviae 1916. 40.; *Borzákné Nacsa Mária–Szegfű László*: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről (Descriptio Europae orientalis). Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis 1987–1988. 21.
3. *Kristó Gyula*: Károly Róbert első felesége. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LXXXVI. Szeged 1988. 28–29.
4. *Olgierd Górká*. i. m. XXXV.
5. *I. P. Krip'jakevics*: Galic'ko-volinsz'ke knjazivsztvo. Kiiv 1984. 109. E helyütt köszönöm meg Font Márta bibliográfiai jellegű segítségét.

6. *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VI. 2. Budae 1830. 216.
7. *Olgierd Górká*: i. m. XXXV.
8. Uo. 40.; *Borzákné Nacsá Mária–Szegfű László*: i. m. 21.
9. *N. de Baumgarten*: Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle. Orientalia Christiana. IX. 1. Num. 35. Roma 1927. Table XI.
10. *Olgierd Górká*: i. m. VIII–IX.
11. Handbuch der Geschichte Russlands. I. 1. Stuttgart 1981. 529. (a vonatkozó rész *Günther Stökl* munkája).
12. *N. de Baumgarten*: i. m. Table XI.
13. *Kristó Gyula*: Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XCVI. Szeged 1992. 28.